

ԳԵՐՄԱՆԻԱՅԻ ԴԻՐՔՈՐՈՇՈՒՄԸ ԲՈԼՇԵՎԻԿՅԱՆ ՀԵՂԱՇՐՋՄԱՆ ՀԱՐՑՈՒՄ

(1917 թ. հոկտեմբեր– 1918 թ. մարտ)

ՆՈՒՇԻԿ ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ *

Երևանի պետական համալսարան

Հոդվածում լուսաբանվում են բոլշևիկյան հեղաշրջման հարցում Գերմանիայի դիրքորոշումը պայմանավորող գործոնները, 1917 թ. հոկտեմբերից մինչև 1918 թ. մարտն ընկած ժամանակահատվածում Անդրկովկասում ստեղծված աշխարհաքաղաքական բարդ իրավիճակը, ինչպես նաև Գերմանիայի անդրկովկասյան քաղաքականության նրբերանգները՝ տարածաշրջանում նրա գերակա շահերի տեսանկյունից: Բոլշևիկյան իշխանության վերելքը, հին կայսերական կարգերի փլուզումը և անկախ պետությունների առաջացումը էապես փոխեցին տարածաշրջանի քաղաքական պատկերը՝ ազդելով նաև Գերմանիայի ներքաղաքական կյանքի ու արտաքին քաղաքական որոշումների վրա:

Հոդվածում ներկայացվել են Գերմանիայի տնտեսական շահերը տարածաշրջանում, ռազմավարական մոտեցումները և դիվանագիտական հարաբերությունների բնույթը, ինչպես նաև բոլշևիկյան հեղաշրջման վերաբերյալ առանձին քաղաքական շրջանակների մոտեցումները:

Առաջին համաշխարհային պատերազմի ժամանակ Գերմանիան և Օսմանյան կայսրությունը նպատակ ունեին թուլացնել Ռուսաստանը, ինչը ենթադրում էր Ռուսաստանի սահմանային շրջաններում անկարգությունների և ազգայնական շարժումների խրախուսում: Գերմանիան պաշտպանում էր Անդրկովկասի երկրների անկախության գաղափարը, որոնք այն ժամանակ Ռուսաստանի կազմում էին: Այս ռազմավարության շրջանակներում այն միտված էր ծառայելու առաջին հերթին տարածաշրջանում Ռուսաստանի հետ բուֆերային գոտի ստեղծելու հիմնականպատակին:

Բանալի բառեր – բոլշևիկյան հեղաշրջում, Քառյակ դաշինք, Կենտրոնական տերություններ, Բրեստ-Լիտովսկի պայմանագիր, Անդրկովկաս, Գերմանիա, Առաջին հաշխարհային պատերազմ

* **Նուշիկ Պետրոսյան** – ԵՊՀ միջազգային հարաբերությունների և դիվանագիտության ամբիոնի ասպիրանտ

Нужик Петросян – аспирантка кафедры международных отношений и дипломатии ЕГУ

Nushik Petrosyan – PhD Student at YSU Chair of International Relations and Diplomacy.

Էլ. փոստ՝ n.petrosyan@ysu.am, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2843-8202>.

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Մտացվել է՝ 23.02.2024

Գրախոսվել է՝ 18.03.2024

Հաստատվել է՝ 08.04.2024

© The Author(s) 2024

Առաջին համաշխարհային պատերազմի բուռն ընթացքին զուգահեռ՝ 1917 թ. հոկտեմբերյան հեղաշրջումը Ռուսաստանում առանցքային իրադարձություն էր, որը վերափոխեց ոչ միայն տարածաշրջանի քաղաքական պատկերը, այլև ողջ մոլորակի աշխարհաքաղաքական կարգը:

Մինչև Առաջին համաշխարհային պատերազմը Կովկասը էական դեր չէր խաղում գերմանական արտաքին քաղաքականության ծրագրերում: Այնուամենայնիվ, գերմանա-թուրքական միությունը նպաստեց, որ Կովկասյան տարածաշրջանը հայտնվի Գերմանական կայսրության տեսադաշտում: 1914 թվականին Կովկասում թուրքական զորքերի անհաջողություններից հետո Գերմանիայի հետաքրքրությունը տարածաշրջանի նկատմամբ թուլացավ, սակայն 1917 թվականի փետրվարին Ռուսական կայսրության փլուզումով և Ուկրաինայի ու Դրիմի վրա Կենտրոնական տերությունների հարձակումով, ինչպես նաև Սև ծովում գերմանական ռազմածովային ուժերի ներկայության ուժեղացմամբ Կովկասը կրկին դարձավ Գերմանիայի բարձրագույն ռազմական ղեկավարության ուշադրության առարկա:

Գլխավոր շտաբի պետ, գեներալ Էրիխ Լյուդենդորֆը խիստ կարևորեց Կովկասյան տարածաշրջանի ռազմավարական նշանակությունը. նա անվանեց այն Արևելյան ուղու շղթայի օղակ, ասես ցամաքային կամուրջ երկու մեծ ծովերի միջև՝ Աֆղանստանով Հնդկաստան տանող ճանապարհին¹: Նրա կարծիքով՝ Ասիայի ուղղությամբ գերմանական էքսպանսիան անհնար էր առանց ռազմավարական նշանակություն ունեցող այս տարածքի վերահսկողության: Մինչդեռ արտաքին գործերի նախարարության և ռազմածովային ղեկավարության մոտեցումը այս հարցին բավականին զուսպ էր: Նրանց համար Սև ծովի և Կովկասյան տարածաշրջանի նշանակությունը ռազմավարական առումով երկրորդական էր:

Պատերազմի, դիվանագիտության և քաղաքական վերափոխումների այս խճճված ժամանակահատվածում Գերմանիան հայտնվեց բարդ երկրնտրանքի առջև. ինչպես դիմակայել բոլշևիկյան հեղաշրջման հետևանքով առաջացած տրամադրությունների տարածման սպառնալիքին՝ միաժամանակ շարունակելով պատերազմը մի քանի ճակատներում: Գերմանիան առաջնորդվում էր իր ռազմավարական հաշվարկներով, որոնք Առաջին համաշխարհային պատերազմի ընթացքում մեծ հաշվով չփոփոխվեցին, փոխվեցին միայն իրականացման հնարավորություններն ու հոբետորաբանությունը: 1917 թ. վերջերից մինչև 1918 թ. սկիզբը Գերմանիան հնարավորություն ուներ Արևելքում հասնելու իր քաղաքական նպատակներին:

¹ Տե՛ս **Aust A., und Gerhard P. Groß**, *Der Kaukasus im Fokus der deutschen militärischen Planungen während des Ersten Weltkrieges*, München, Verlag Ferdinand Schöningh, 2008, էջ 47
<https://zms.bundeswehr.de/resource/blob/5324258/c78d3d5db41bbde53cad65545bf8a46a/wegweiser-kaukasus-data.pdf>

Բոլշևիկյան հեղաշրջման վերաբերյալ Գերմանիայի դիրքորոշման հարցը քննելիս հարկ է ուշադրություն դարձնել այն փաստին, որ 1917 թ. բոլշևիկների առաջնորդ Վ. Լենինին Շվեյցարիայից փակ վագոնով Պետրոգրադ տեղափոխելու որոշումը կայացրել է Գերմանիայի կառավարությունը: Սա, ըստ ընդունված կարծիքի, «ատոմային ռումբի» ազդեցություն ունեցավ Առաջին համաշխարհային պատերազմի ժամանակ: Նպատակը մեկն էր՝ քանդել Ռուսաստանը ներսից՝ ջլատելով պատերազմական հակառակորդին: Կայսրության ղեկավարության այս քաղաքականությունը ենթադրում էր կոտրել պատերազմի հակառակորդների ներքին դիմադրությունը և միևնույն ժամանակ հաստատել գերմանական գերակայությունը Եվրոպայում²: Պատահական չէ, որ Ռուսաստանի ժամանակավոր կառավարության երկրորդ վարչապետ Ա. Կերենսկին բոլշևիկներին որակում էր որպես «գերմանական լրտեսներ»³: Իրականում Գերմանիայի կողմից Վ. Լենինին Ռուսաստան ուղարկելը արկածախնդիր քայլ էր: Ռազմական առումով այն արդարացված էր. Ռուսաստանը դուրս եկավ պատերազմից, բայց սրան զուգահեռ՝ Գերմանիան ևս պիտի կարողանար պատերազմում տանուլ չտալ⁴:

Բեռլինում կանխատեսել էին Ռուսաստանում հնարավոր քաղաքական ճգնաժամը, սակայն Փետրվարյան հեղափոխությունից հետո ժամանակավոր կառավարությունը չփոխեց Ռուսաստանի դիրքորոշումը պատերազմի ընթացքի վերաբերյալ, մինչդեռ հոկտեմբերյան հեղաշրջումը փոխեց իրադարձությունների ընթացքը ինչպես Ռուսաստանում, այնպես էլ ողջ Կովկասում՝ պատերազմն ավարտելու և խաղաղություն հաստատելու առումով⁵: Այն հիմնովին խարխուլեց Ռուսաստանի քաղաքական, ռազմական ու պետական կառուցակարգը՝ ազդելով օրինաչափ զարգացման ընթացքի վրա: 1917 թ. հոկտեմբերին բոլշևիկները⁶, որոնք Ռուսաստանի սոցիալ-դեմոկրատական բանվորական կուսակցության ձախ ծայրահեղական խմբավորում էին, զինված հեղաշրջման ճանապարհով եկան իշխանության, սակայն կարճ ժամանակ անց հայտնվեցին ծայրահեղ ծանր վիճակում: Նրանք ստիպված էին կատարել ծանրագույն ընտրություն. կա՛մ շարունակել անորոշ ելքով պատերազմը, կա՛մ զենքերը վայր դնել ու լքել ռազմաճակատը:

² Տե՛ս նույն տեղը, էջ 49:

³ Տե՛ս **Ватлин А. Ю.** Октябрьский переворот 1917 г. в Петрограде и его оценки в Германии, журнал “Исторические Исследования”, № 6, М., 2017, էջ 423:

⁴ Տե՛ս **Kosiarski J.**, Deutschland, Mitteleuropa und die Revolutionierung Russlands, Universität Warschau, Stosunki Międzynarodowe – International Relations nr 2 (t. 51) 2015, http://www.irjournal.pl/pdf-124730-52773?filename=Germany_%20Mitteleuropa%20and.pdf

⁵ Տե՛ս **Գ. Պետրոսյան**, Անդրկովկասը դիվանագիտության հորձանուտում. Հայոց անկախ պետականության կերտումը (1917 թ. փետրվար -1918 թ. հունիս), Եր., ԵՊՀ հրատ., 2018, էջ 22:

⁶ Տե՛ս The October Revolution, Glossary of the Russian Revolution, <https://www.marxists.org/history/ussr/events/revolution/index.htm>

1917 թ. հոկտեմբեր 10-ին «Մշակ» լրագիրը գրում է. «Ռուսաստանի ընդհանուր դրությունը սոսկալի էր:

Դեպքերը, մեկը միւսից ահռելի, սրընթաց առաջ էին գնում:

Չորրորդ Պետական Դուման արձակված է: Այլ ևս չկայ Պետական Դումա, որ, պետք է ասել, ինքն իրան դատապարտել էր անգործունեթեան:

Գումարվել է նոր Դումա կամ Նախապարլամենտ, որ կոչվում է Հանրապետության Խորհուրդ, որ բաղկացած է 555 անդամներից, վերցրած՝ ռամկավար շարքերից և մի մասը ևս ցենզաւորներից: Ժամ. Կառավարությունը պետության գլխավոր հիմնարկությունների հետ միասին տեղափոխվում է Մոսկվա: Թշնամին՝ Գերմանիան արդէն մտել է Բիզայի ծովախորշը և պատրաստվում է յարձակվել Պետրոգրադի վրա: Ռուսական նավատորմը ստիպված է հեռանալ և մտնել Ֆինլանդական ծովախորշը, որը վերջին անգրն է դեպի Պետրոգրադ: Հասել է վերջին, սպառնալից րօպէն, երբ ռուսական յեղափոխութիւնը կամ պետք է ամօթապարտ իր գլուխը խոնարհեցնէ, ինչպէս և իր դրօշակը, Վիլիէլմի և նրա դրօշակի առաջ, կամ պաշտպանէ իրան և Ռուսաստանը մինչև իր արեան վերջին կաթիլը»⁷:

Անգլիական ռազմական ներկայացուցիչ, հետագայում Մեծ Բրիտանիայի վարչապետ Ու. Չերչիլը բոլշևիկյան հեղաշրջումը բնորոշեց հետևյալ կերպ. «Հին դաշնակցի փոխարեն մեր առջև ուրվական է կանգնած, որը նման չէ աշխարհում մինչ այժմ գոյություն ունեցած որևէ բանի: Մենք տեսնում ենք պետություն՝ առանց ազգի, բանակ՝ առանց հայրենիքի և կրոն՝ առանց Աստծո»⁸: Բոլշևիկյան հեղաշրջման նկատմամբ յուրահատուկ էր Անդրկովկասյան և Կովկասյան ճակատում տեղակայված հեղափոխական-դեմոկրատական կազմակերպությունների, հրամանատարական կազմի վերաբերմունքը: Կովկասյան բանակի արձագանքներին բնութագրական էր միասնական մոտեցման բացակայությունը անգամ առանձին զորամասերում: Գերմանական ղեկավարության համար առաջնային էր այն, որ հոկտեմբերյան հեղաշրջումը թուլացրեց Ռուսաստանի պատերազմական ներուժը, ինչի շնորհիվ Գերմանիան հնարավորություն էր ստանում ամրապնդելու Արևմտյան ճակատը և ամրացնելու սեփական դիրքերը Արևելյան Եվրոպայում⁹:

Հոկտեմբերյան հեղաշրջումից հետո արվեցին գործնական քայլեր՝ հասնելու խաղաղության. բոլշևիկները հանդես եկան անջատ հաշտության մասին հայտարարությամբ: Նրանք առաջնորդվում էին այն գաղափարով, որ պետք է հասնել խաղաղության՝ առանց անեքսիաների և ուտոպիական ռազմատուգանքների: Թե որքանով էին իրատեսական նրանց մոտեցումները, ցույց տվեց

⁷ «Մշակ», լրագիր, Թիֆլիս, 10 հոկտեմբեր 1917 թ., [https://tert.nla.am/archive/HGG%20TERT/mshak%20tiflis/1917/1917\(215\)_ocr.pdf](https://tert.nla.am/archive/HGG%20TERT/mshak%20tiflis/1917/1917(215)_ocr.pdf):

⁸ Черчилль У. Мировой кризис, Москва-Ленинград, 1932, с. 39, <http://militera.lib.ru/memo/english/churchill2/index.html>

⁹ Տե՛ս Kosiarski J., նշվ. աշխ., էջ 330:

ժամանակը: Հեղաշրջումից հետո ռազմաճակատը հիմնովին կազմալուծվեց: Սա հատկապես նկատելի էր Կովկասյան ճակատում, որտեղ ակներև էին մի կողմից ազգամիջյան հակասությունները, և մյուս կողմից սերտ հարաբերություններ էին հաստատվել օսմանյան Թուրքիայի և Կովկասի մահմեդականների միջև: Փաստորեն, բոլշևիկների նոր խաղաղարար մոտեցումը հանգեցրեց ճակատային ամբողջ զծում դասալքությունների և կանխորոշեց պատերազմի ոչ շահեկան ավարտը Ռուսաստանի համար¹⁰:

1917 թ. հոկտեմբերյան հեղաշրջումը փոխեց նաև եվրոպական պետությունների պատմության զարգացման ընթացքը: Սկզբնական շրջանում միջազգային հանրության կողմից այս իրադարձությունը պատշաճ արձագանքի չարժանացավ, քանի որ այն մնացել էր Առաջին աշխարհամարտի ստվերում: Դա ամբողջ խորությամբ չէին գիտակցում անգամ այն իրականացնողները:

Հեղաշրջումից հետո Գերմանիային՝ որպես Ռուսաստանի հիմնական հակառակորդի, հետաքրքրում էր՝ Ռուսաստանը պատերազմից դուրս կգա՞, թե՞ ոչ: Սրա հիման վրա պետք է կառուցվեր Գերմանիայի ռուսական քաղաքականությունը:

Հոկտեմբերյան հեղաշրջումից շատ չանցած՝ 1917 թ. դեկտեմբերի 3-ին, Գերմանիայի արտաքին գործերի նախարարության պետական քարտուղար Ռիչարդ Կյուլմանը զեկույց ներկայացրեց Գերմանիայի կայսր Վիլհելմին, թե ինչ քաղաքականություն պետք է վարել Խորհրդային Ռուսաստանի նկատմամբ: Դիվանագիտական դեպարտամենտի ղեկավարը հայտարարեց, որ երեկվա հակառակորդների շահերն այսօր համընկնում են. «Բոլշևիկներին սեփական դիրքերն ամրապնդելու համար խաղաղություն է պետք. մյուս կողմից մեզ չափազանց ձեռնտու է օգտագործել նրանց հավանաբար կարճատև թագավորությունը՝ նախ զինադադարի, իսկ հետո, հնարավորության դեպքում, խաղաղության հասնելու համար: Առանձին խաղաղություն կնքելը կնշանակի պատերազմի ցանկալի նպատակի իրականացում, Ռուսաստանի հարաբերությունների խզում դաշնակիցների հետ»¹¹: Առաջ նայելով՝ պետք է ասել, որ այդ նպատակը գերմանական դիվանագիտության կողմից ամբողջությամբ իրագործվել է 1918 թ. մարտին Բրեստի բանակցություններում:

Բոլշևիկյան հեղաշրջման նպատակների, կարգախոսների ու գործողությունների վերաբերյալ գնահատականները շատ տարբեր էին: Ինքը՝ բոլշևիկների առաջնորդ Վ. Լենինը, հայտարարեց, որ ռուսական հեղափոխությունը ոչ այնքան ազգային, որքան միջազգային երևույթ է: Այն պետք է իմպերիալիստական պատերազմը վերածի քաղաքացիական պատերազմի, այսինքն՝

¹⁰ Տե՛ս **Գ. Պետրոսյան**, Հայաստանի Հանրապետության միջազգային դրությունը և արտաքին քաղաքականությունը 1918-1920 թթ., Եր., 2023, ԵՊՀ հրատ., էջ 38, տե՛ս նաև՝ **Ա. Խաչատրյան**, Արևելահայ և թուրք դիվանագիտական հարաբերությունները, Եր., Հայաստանի ազգային արխիվ (ՀԱԱ), 2010, էջ 68:

¹¹ **Tauber J.**, German Eastern Policy 1917–1918, Lithuanian Historical Studies, 2008, p. 5, https://brill.com/downloadpdf/view/journals/lhs/13/1/article-p67_6.pdf

վճռական բախման հանգեցնի եվրոպական պրոլետարիատի և բուրժուազիայի միջև, որը ճանապարհ կբացի ամբողջ աշխարհում սոցիալիստական վերափոխումների համար¹²:

Հոկտեմբերյան հեղաշրջումը Գերմանիայի լիբերալ մամուլն ու հասարակությունը ընկալեցին որպես ուղղակի սպառնալիք արևմտյան քաղաքակրթության արժեքներին: Մինևույն ժամանակ, քաղաքական գործիչներն ու հրապարակախոսները չէին կարող չընդունել, որ Վ. Լենինի մեկնաբանությունը թարմացրեց մարքսիստական գաղափարախոսությունը և փոխարինեց պատմության երկաթյա օրենքների իրականացման պասիվ մոտեցումը հեղափոխական ակտիվիզմով¹³:

1918 թ. սկզբին Գերմանիայի արտաքին գործերի նախարարությունը առանձնակի վախ չունեց «բոլշևիզմի համաշխարհայնացումից» և դրա հնարավոր ներթափանցումից Գերմանիա: Ռուսաստանում տեղի ունեցած իրադարձությունները դիվանագետները բնորոշեցին որպես տեղային երևույթ, փտած պետական մեքենայի փլուզման հետևանք, որից պետք էր օգուտներ քաղել: Այլ էր գերմանական ռազմական գործիչների մոտեցումը, որոնք պնդում էին վերսկսել ռազմական գործողությունները գերմանական վերջնագրերը չկատարելու դեպքում: Արտաքին գործերի նախարարությունը հանդես էր գալիս Խորհրդային Ռուսաստանի հետ առևտրատնտեսական հարաբերությունների հաստատման օգտին՝ նրան գերմանական ազդեցության գոտի ներքաշելու նպատակով: Դիվանագիտական գերատեսչության այս դիրքորոշումը չնչին փոփոխություններով պահպանվեց մինչև 1918 թ. վերջը¹⁴:

1918 թ. Բրեստ-Լիտովսկի բանակցություններում Գերմանիայի դիրքորոշումը հստակ էր. նախ՝ ընդլայնվել դեպի արևելք՝ ստեղծելով բուֆերային գոտի իր և Խորհրդային Ռուսաստանի միջև: Քաղաքական առումով Գերմանիայի նպատակն էր ստեղծել խամաճիկային կամ կախյալ պետություններ, որոնք կգործեին որպես հակակշիռ Խորհրդային Ռուսաստանին: Սա նշանակում էր հաստատել գերմանական ազդեցություն տարածաշրջանում: Ռուսաստանին դուրս թողնելով պատերազմից՝ Գերմանան կկարողանար կրճատել Արևելյան ճակատը՝ կենտրոնանալով Արևմտյան ճակատի վրա, ինչը կօգներ բարենպաստ արդյունքի հասնելու Առաջին համաշխարհային պատերազմում¹⁵:

Չնայած Բրեստի պայմանագրի վերաբերյալ ռուսական պատմագիտության մեջ առկա իրարամերժ մոտեցումներին՝ այն կարելի էր համարել չարյաց

¹² Sté u **Альберт Г.** «Мировая революция - прелестная вещь». Интернационализм большевистских активистов первых лет советской власти, М., 2012, էջ 23, https://perspectivia.net/servlets/MCRFileNodeServlet/ploneimport_derivate_00011316/

¹³ Sté u **Ватлин А. Ю.**, նշվ. աշխ. էջ 429:

¹⁴ Sté u նույն տեղը:

¹⁵ Sté u Ludendorff-Meine Kriegserinnerungen 1914-1918, https://archive.org/details/meinekriegserinn00lude_0/page/n13/mode/2up, S. 547:

փոքրագույնը, քանի որ հակառակ դեպքում խորհրդային իշխանությունը կարող էր կործանվել: Մյուս կողմից՝ խորհրդային պատվիրակությունը բանակցություններում հաջողության հասնելու որոշ հնարավորություն ուներ: Բանն այն է, որ Գերմանիայում և Ավստրո-Հունգարիայում պարենային ճգնաժամը սրվել էր, ուստի նրանք կողմ էին Խորհրդային Ռուսաստանի հետ մեղմ պայմաններով խաղաղություն կնքելու: Այդուհանդերձ, վերջնական խոսքը գերմանական ռազմական ղեկավարությանն էր, որը չէր ուզում կորցնել «հաղթանակի պտուղները», այդ թվում՝ Բալթյան երկրների նվաճումն ու վերահսկողությունը Ուկրաինայի նկատմամբ, որի պարենային պաշարները թույլ կտային կայունացնել սոցիալական իրավիճակը ևս մի քանի ամիս, ինչը վճռորոշ ազդեցություն կունենար պատերազմի ելքի վրա:

Չախ սոցիալիստները այն կարծիքին էին, որ գերմանական պայմանները ընդունելը կարող է խորացնել ճգնաժամը, մինչդեռ Լենինը կողմ էր այդ պայմանները կատարելուն՝ գիտակցելով, որ քայքայված բանակն այլևս ի գորու չէր դիմադրելու գերմանական հարձակմանը:

Արդեն 1917 թվականի դեկտեմբերի 3-ին Բրեստ-Լիտովսկում սկսվեցին բանակցությունները Կենտրոնական տերությունների և բոլշևիկյան Ռուսաստանի միջև, որոնք հանգեցրին դեկտեմբերի 15-ի զինադադարի համաձայնագրին. խաղաղության բանակցությունները մեկնարկեցին դեկտեմբերի 22-ին: Գերմանական պատվիրակությունը գլխավորում էր արտաքին գործերի նախարարության պետքարտուղար Ռիչարդ ֆոն Կյուլմանը, իսկ որպես բանակի բարձրագույն ղեկավարության ներկայացուցիչ նրան օգնում էր գեներալ-մայոր Մաքս Հոֆմանը: Ռուսաստանի արտաքին գործերի ժողովրդական կոմիսար Լև Տրոցկու խոսքերով՝ «պատմական հանգամանքները հանգեցրին այն բանին, որ ամենահեղափոխական ռեժիմների պատվիրակները, որ երբևէ ճանաչել է մարդկությունը, ստիպված են եղել նստել նույն սեղանի շուրջը»¹⁶:

Բոլշևիկները մեծ հաշվով խոսում էին խաղաղությունից միայն հնարավորինս լայն զանգվածների աջակցությունը ստանալու համար, իսկ գերնպատակը հեղափոխությունն արտահանելն էր:

Տրոցկին դեմ էր պատերազմին, բայց և չէր ընդունում Գերմանիայի կողմից պարտադրվող խաղաղությունը, ուստի «ո՛չ պատերազմ, ո՛չ խաղաղություն» կարգախոսով հրաժարվեց բանակցություններից: Գերմանիան փետրվարի 13-ին վերսկսեց ռազմական գործողությունները, մինչդեռ բարոյալքված ռուսական բանակն այլևս ի վիճակի չէր դիմադրելու և լիակատար կապիտուլյացիայի ենթարկվեց: 1918 թ. մարտի 3-ի Բրեստի պայմանագրով և ամռանը ստորագրված լրացուցիչ պայմանագրով Ռուսաստանը կորցրեց վերահսկողությունը արևմտյան տարածքների նկատմամբ: Փաստացի, Բրեստ-Լիտովս-

¹⁶ Kosiarski J., նշվ. աշխ., էջ 332:

կի պայմանագիրը բոլշևիկյան հեղաշրջմանը Գերմանիայի արձագանքի ամենակարևոր արդյունքներից էր: Գերմանիան տարածքային զգալի ձեռքբերումներ ունեցավ Արևելյան Եվրոպայում: Պայմանագիրը նրան թույլ էր տալիս վերահսկել Ուկրաինայի, Բելառուսի և Բալթյան պետությունների զգալի մասը: Այդպիսով Գերմանիան իշխեց Բալթիկ ծովից մինչև Արևելյան Հայաստան և Կասպից ծովի ափերն ընկած հատվածներում. սա 1918 թ. ընթացքում Գերմանիայի «հաջողության ժամն» էր:

Սա դարձավ Արևելյան ճակատում ռազմական գործողությունների համար արժեքավոր ռեսուրսներ, հատկապես սնունդ և հումք ապահովելու միջոց: Դրա շնորհիվ Գերմանիան և Ավստրո-Հունգարիան կարողացան կայունացնել պատերազմական դրությունը մինչև աշուն: Բրեստ-Լիտովսկի պայմանագրի ստորագրումը ոչ միայն վերջ դրեց Ռուսաստանի մասնակցությանը Առաջին համաշխարհային պատերազմին, այլև թույլ տվեց բոլշևիկներին խստացնել երկրում բռնապետությունը: Գերմանացի դիտորդները, այդ թվում՝ Մոսկվա ժամանած դիվանագետներն ու լրագրողները, շեշտում էին «երկաթե ձեռքի» գոյությունը և տեղի ունեցած փոփոխությունների անշրջելիությունը: «Իրենց հուսահատության մեջ բոլշևիկները ընդունակ են ամեն ինչի»¹⁷, - նշում է Կուրտ Ռիզլերը հունիսի 4-ի իր զեկույցում՝ ևս մեկ անգամ խորհրդային իշխանության համար կանխատեսելով ընդամենը մի քանի շաբաթվա կյանք:

Թեև Գերմանիայի իշխող շրջանակները ճիշտ էին բնորոշում ռուսական առաջին դեմոկրատիան՝ ընդգծելով դրա կործանարար էությունն ու փխրունությունը, սակայն նրանք հիմնովին սխալվում էին բոլշևիկյան բռնապետության հեռանկարները գնահատելիս: Խոսելով նախ օրերի ու շաբաթների, ապա ամիսների մասին, որոնց ընթացքում Վ. Լենինը կկարողանար մնալ իշխանության ղեկին նրանք չափից շատ թերագնահատեցին մարքսիստական գաղափարախոսությունը, որում ներկայացված էին հեղափոխական բռնապետության առաջին քայլերը¹⁸: Այն, որ գերմանական անմիջական ազդեցությամբ ձևավորված իշխանությունը ոչ միայն կարճակյաց չէր, այլև ուղղակի սպառնալիք էր իրենց, նրանք սկսեցին գիտակցել շատ ավելի ուշ:

Արդեն 1918-ի նոյեմբերին Բեռլինի հեղափոխականները ակտիվորեն փոխառեցին ռուսական փորձը. հիմք դրեցին նոր քաղաքական ինստիտուտների՝ իրենց կառավարությունն անվանելով Ժողովրդական ներկայացուցիչների խորհուրդ, և ստեղծեցին բանվորների ու զինվորների պատգամավորների խորհուրդներ ամբողջ երկրում: Բայց և այնպես, սա մի գաղափարաբանություն էր, որի ներսում, ի տարբերություն Ռուսաստանի, այլ լիբերալ-դեմոկրատական բովանդակություն կար¹⁹:

¹⁷ Kosiarski J., նշվ. աշխ., էջ 332:

¹⁸ Տե՛ս Ватлин А. Ю., նշվ. աշխ., էջ 432:

¹⁹ Տե՛ս նույն տեղը:

Բոլշևիկյան հեղաշրջման հարցում Գերմանիայի դիրքորոշումը ձևավորվել էր քաղաքական, ռազմական, տնտեսական և ռազմավարական գործոնների համադրությամբ: Քաղաքական մասնատվածության հասցնելու համար բոլշևիկները դեմ պայքարում նա աջակցում էր Ռուսաստանի տարբեր հակաբոլշևիկյան ուժերի՝ Սպիտակ բանակին, հակակոմունիստական տարբեր խմբավորումների: Հույս ուներ, որ ներքին հակամարտությունից թուլացած Ռուսաստանից սպառնալիքը Արևելյան ճակատում ավելի փոքր կլինի, ինչպես նաև այն կդառնա արժեքավոր ռեսուրսների աղբյուր: Քաղաքական տեսանկյունից Գերմանիան ձգտում էր շահարկել իրավիճակը Ռուսաստանում՝ նպաստելով բոլշևիկների պառակտմանը և կանխելով միասնական և կայուն խորհրդային կառավարության ձևավորումը: Այս նպատակով նաև բոլշևիկյան ռեժիմի մասին հետախուզական տվյալներ էր հավաքագրում՝ լրտեսական գործողություններ կատարելով Խորհրդային Ռուսաստանում: Բնակչությանը կերակրելու և ռազմական ուժերին սպասարկելու համար Գերմանիան օգտվեց Ռուսաստանում տիրող քառասյին իրավիճակից՝ ռեսուրսներ և հումք արդյունահանելով այն տարածքներից, որոնք վերահսկում էր Բրեստ-Լիտովսկի պայմանագրով: Դա թույլ տվեց Գերմանիային համախմբել իր ուժերը Արևելյան ճակատում և ուղղել դրանք Արևմտյան ճակատ: Թեև պայմանագրի էֆեկտը կարճաժամկետ էր, սակայն այն էական դեր խաղաց Կենտրոնական տերությունների վերջնական փլուզման համար:

1918 թ. Գերմանիայի արտաքին քաղաքական գերնպատակը նախկին Ռուսական կայսրության տարածքներում գերմանական տնտեսական ոլորտ ստեղծելն էր: Արտաքին գործերի գերատեսչությունը մշակեց մի շարք ռազմավարություններ: Գերմանական «հաջողության ժամը» շատ ավելին էր ենթադրում, քան սոսկ Միջին Եվրոպան. աշխարհագրորեն այն ձգվում էր էլ ավելի արևելք և հարավ: Ըստ արտաքին գործերի գերատեսչության՝ տնտեսական պայմանավորվածությունները պետք է իրականացվեին տեղական ազգայնական վերնախավերի հետ դաշինքների միջոցով:

Հարկ է ընդգծել, որ անտեսելով իր մոտալուտ պարտությունը՝ գերմանական ղեկավարությունը իր պատերազմական նպատակների առումով ավելի շուտ պատրաստ էր զիջումների արևմուտքում, բայց ոչ արևելքում՝ կոմունիզմի գործոնով պայմանավորված. «Մեր արևելյան քաղաքականության նպատակն այն չէ, որ ծայրամասային պետությունների իրավունքները չարաշահվեն, այլ այն, որ ապահովվեն նրանց ինքնակառավարումն ու ազատությունը»²⁰: Այսինքն՝ գերմանական իրականության մեջ ընկալելի էր կոմունիստական կարգերի արտահանման սպառնալիքը, ուստի Գերմանիան հանդես էր գալիս դոմինոյի էֆեկտով կոմունիստական կարգերի հնարավոր տարածման դեմ:

²⁰ Jennifer L. Jenkins, *The German Moment*, University of Toronto, in 1918, էջ 54:
https://perspectivia.net/servlets/MCRFileNodeServlet/pnet_derivate_00002088/51_Jenkins.pdf

Գերմանիայի տարածաշրջանային քաղաքականությունը դիտարկելիս ակներն է դառնում, որ գերմանական ռազմավարությունը ուղղակիորեն անցված էր նրա ռազմաքաղաքական և հատկապես տնտեսական շահերին: Առաջին համաշխարհային պատերազմի ժամանակ Գերմանիան և Օսմանյան կայսրությունը նպատակ ունեին թուլացնել Ռուսաստանը, ինչը ենթադրում էր Ռուսաստանի սահմանային շրջաններում անկարգությունների և ազգայնական շարժումների խրախուսումը: Հետևաբար՝ Գերմանիան պաշտպանում էր Անդրկովկասի երկրների անկախության գաղափարը, որոնք այն ժամանակ Ռուսաստանի կազմում էին: Իհարկե, այն միտված էր ծառայելու առաջին հերթին տարածաշրջանում Ռուսաստանի հետ բուֆերային գոտի ստեղծելու նպատակին: Այս առումով Գերմանիայի հիմնական թիրախը Անդրկովկասում Վրաստանն էր:

Վերջինս ուներ գերմանական կողմնորոշում, իսկ փոխադարձ համակրանքը նկատելի էր դեռ Աշխարհամարտի սկզբնական փուլում: Այս է վկայում նաև Կոստանդնուպոլսում Գերմանիայի դեսպան Բերնսդորֆի՝ 1918 թ. օգոստոսի 27-ին հայ պատվիրակների հետ զրույցի հետևյալ հատվածը. «Վրացիներու և գերմաններու միջեւ դեռ 3-4 տարի առաջ դաշնադրութիւն եղեր է համաձայնութեան մասին, և Գերմանիան պարտաւորուել է ընդունել Վրաստանի անկախութիւնը»²¹: Փաստորեն, դեռ 1914 թ. մարտին ձեռք էր բերվել վրաց-գերմանական պայմանավորվածություն, որով Գերմանիան պարտավորվել էր ճանաչել Վրաստանի անկախությունը: Գերմանական կողմից աջակցության խոստումներ էին տրվում նաև անդրկովկասյան մյուս ժողովուրդներին, սակայն մասնավորապես Արևելյան Հայաստանը տնտեսական տեսանկյունից նրան հետաքրքիր չէր:

Առաջին համաշխարհային պատերազմից և ռուսական հեղափոխությունից հետո ծավալված իրադարձությունների համապատկերում Գերմանիան աջակցեց Վրաստանի տարբեր նախաձեռնությունների: Նա ռազմական աջակցություն տրամադրեց Վրաստանի կառավարությանը՝ իր անկախությունը հռչակելու և պաշտպանելու նպատակով: Բացի այդ, ուսուցանում էր վրաց զինվորականներին, ապահովում սարքավորումներով ու սպառազինությամբ:

Գերմանիան հետաքրքրված էր Վրաստանի տնտեսական ռեսուրսներով՝ գյուղատնտեսական և հանքային հարստությամբ, մասնավորապես Ճիաթուրիի մանգանով, որը խիստ անհրաժեշտ էր Գերմանիայի մետաղաձուլարաններում²²: Գերմանական ընկերությունները ձգտում էին ներդրումներ կատարել Վրաստանի գյուղատնտեսության ոլորտում և շահագործել նրա բնական պաշարները: Կարևոր էր նաև տարածաշրջանային հաղորդակցությունների

²¹ ՀԱԱ, ֆ. 200, ց. 1, գ. 8. թ. 122, նաև Ա. Խաչատրյան, նշվ. աշխ., էջ 182:

²² Տե՛ս Գ. Պետրոսյան, Անդրկովկասը դիվանագիտության հորձանուտում..., էջ 128:

հարցը. գերմանացիները ներգրավված էին անդրկովկասյան երկաթուղային ցանցի զարգացման աշխատանքներում: Նրանք ցանկանում էին բարելավել տարածաշրջանում տրանսպորտային ենթակառուցվածքները՝ հեշտացնելու գորքերի և ռեսուրսների տեղաշարժը:

Քաղաքական ներգրավվածության տեսակետից գերմանացի դիվանագետներն ու պաշտոնյաները համագործակցում էին վրացի առաջնորդների հետ՝ խթանելու դիվանագիտական և քաղաքական հարաբերությունները: Նրանք Վրաստանը համարում էին պոտենցիալ դաշնակից և տարածաշրջանում ռուսական ազդեցության հիմնական հակակշիռ²³: Այս համատեքստում գերմանական աջակցությունը նպատակ ուներ կանխել բոլշևիկյան ազդեցության տարածումը տարածաշրջանում, ինչը Գերմանիայի արևելյան քաղաքականության մի մասն էր միայն:

Ամփոփելով արձանագրենք, որ բոլշևիկյան հեղաշրջման վերաբերյալ Գերմանիայի դիրքորոշումը պայմանավորված էր բազմաթիվ գործոններով՝ գաղափարական հակադրությունից մինչև հեղաշրջման հնարավոր արտահանման վտանգը: Հեղաշրջումը գերմանական քաղաքական վերնախավի և հասարակության շրջանում արժանացավ տարբեր արձագանքների՝ արմատական աջակցությունից մինչև հեղափոխական արժեքների դատապարտում: Այս հակադիր մոտեցումները զգալիորեն ազդեցին Գերմանիայի ներքին քաղաքականության և արտաքին քաղաքական որոշումների վրա՝ թողնելով երկարատև ազդեցություն կոմունիզմի, սոցիալիզմի և աշխարհաքաղաքական ավելի լայն իրողությունների ընկալումների վրա:

НУШИК ПЕТРОСЯН – *Позиция Германии по большевистской революции (октябрь 1917 г. - март 1918 г.)* – В статье освещаются факторы, определяющие позицию Германии по отношению к большевистскому правительству, сложная геополитическая ситуация в Закавказье в критический период с октября 1917 по март 1918 года, а также нюансы транзакционной политики Германии с точки зрения ее приоритетных интересов в регионе. Приход к власти большевистского правительства, крах старого имперского порядка и появление независимых государств существенно изменили политическую картину региона, оказав влияние также на внутриполитическую жизнь Германии и внешнеполитические решения.

В статье освещаются экономические интересы Германии, стратегические подходы и дипломатические отношения, а также позиции отдельных политических кругов по отношению к большевистскому перевороту. Прослеживается, как с течением времени менялось восприятие Германией большевистского правительства и как это повлияло на ее политику в регионе.

Ключевые слова: *Большевистский переворот, «Четверной союз», Центральные державы, Брест-Литовский договор, Закавказье, Германия, Первая мировая война*

²³ St' u Kressenstein F. K., Meine Mission im Kaukasus, Tbilissi, 2001, S. 101:

NUSHIK PETROSYAN – *Germany's Position on the Bolshevik Revolution (October 1917 - March 1918)*. – The article highlights the factors determining Germany's position on the Bolshevik coup, the complex geopolitical situation in Transcaucasia during the crucial period from October 1917 to March 1918, as well as the nuances of Germany's Transcaucasian policy in terms of its priority interests in the region.

The rise of the Bolshevik government, the collapse of the old imperial order and the emergence of independent states significantly changed the political picture of the region, having an impact on Germany's domestic political life and foreign policy decisions as well.

The article highlights Germany's economic interests, strategic approaches and diplomatic relations, as well as the positions of individual political circles towards the Bolshevik coup. It traces how Germany's perception of the Bolshevik government evolved over time and how this influenced its policies in the region.

Key words: *Bolshevik coup, Quadruple Alliance, Central Powers, Treaty of Brest-Litovsk, Transcaucasia, Germany, World War I*